

Isak Egge Brønseth

isakeb@ntnu.no

Neopatrimonialisme og demokratisk tilbakegang i Afrika

- En komparativ studie av den politiske utviklingen i Botswana og Ghana etter kolonitiden

Bacheloroppgave POL2900, komparativ politikk

Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU

Vår 2019

Innhold

1 Redegjørelse for oppgaven	3
1.2 Politisk tilbakegang	3
2 Afrikanske ledere etter avkolonisering	4
2.1 Neopatrimonialisme og demokratisk tilbakegang i Afrika	5
2.2 Botswana og Ghana som casevalg	7
3 Stat og samfunn i Botswana og Ghana	9
3.1 Forskjeller i offentlig sektor mellom de to landene	9
3.2 Statens interesser og bruken av offentlige midler	10
3.3 Politisk stabilitet	13
4 Er neopatrimonialisme forklaringen?	14
4.1 Landenes lederskap og den politiske eliten	14
4.2 Kontinuitet mot avbrudd	16
4.3 Andre årsaker til demokratisk tilbakegang	17
5 Konklusjon	18
Sammendrag av oppgaven	19
Litteraturliste	20

1 Redegjørelse for oppgaven

Demokrati i afrikanske land har i mange tilfeller vist seg vanskelig å oppnå for fullt. Etter kolonitiden møtte man på flere hindringer for demokratiseringsprosessen. Arven etter koloniseringen, som blant annet besto av sårbare økonomier og landegrenser som la grunnlag for betente konflikter, er noen av disse. Dette kan i hovedsak ses på som hindringer for at demokratiseringen i det hele tatt kommer i gang. I noen tilfeller ser man derimot at land som har kommet et stykke i denne prosessen opplever det som kalles demokratisk tilbakegang. Det er dette problemstillingen for oppgaven dreier seg om. Først presenteres noen forskjellige tilnærminger til dette temaet. I det mest grunnleggende henter oppgaven inspirasjon fra Francis Fukuyamas teorier om politisk tilbakegang. Videre går jeg nærmere inn på neopatrimonialisme, og dette fenomenets særbetydning for de nye statene som oppsto på det afrikanske kontinentet etter kolonitiden. I oppgavens tredje del går jeg nærmere inn på Botswana og Ghana, og ser på de to landenes politiske utvikling etter kolonitiden. Deretter sammenligner jeg de to for å komme nærmere et svar på problemstillingen.

1.2 Politisk tilbakegang

Francis Fukuyama sin teori om politiske institusjoners tilbakegang er noe av det mest sentrale innenfor nettopp det temaet. I boken *Political Order and Political Decay* (2014) presenteres neopatrimonialisme som én av flere fremtredende grunner for politisk tilbakegang eller forfall (Fukuyama, 2014: 26). Dette begrepet innebærer at politisk makt er sentrert hos ett individ som har kontroll over staten og dens affærer, og at dette praktiseres ved siden av eller gjennom legalt-rasjonelle politiske institusjoner (Thomson, 2016: 127). Fukuyama skriver også om enkelte andre årsaker til slik tilbakegang, og det er derfor viktig å huske på at neopatrimonialisme ikke alltid kan forklare en slik utvikling innenfor statlige institusjoner alene. Spørsmålet er om det for afrikanske land kan sies å være mer betydelig enn andre grunner. Det er også verdt å legge vekt på at Fukuyama i utgangspunktet skriver om institusjoner innenfor et politisk system, og at det derfor ikke trenger å omhandle et helt regime. Noen institusjoner kan være svært utsatt for denne typen politisk endring, mens andre på samme tid vil kunne bestå slik de var ‘‘ment’’ til å være (Fukuyama, 2014: 462). Hvordan noen deler av staten kan bli hardere rammet enn andre vil kanskje delvis avhenge av hvordan neopatrimonialisme og andre autoritære prosedyrer bevisst tilpasses forholdene etter hvilke situasjoner de praktiseres i (Bach, 2012: 29). Dette presenteres mer grundig i del 2 i oppgaven.

På det mest grunnleggende oppstår politisk eller demokratisk tilbakegang fordi det politiske systemet ikke er i stand til å tilpasse seg endringer som forekommer. Samtidig må gjerne noe forsvinne for at ny utvikling skal finne sted, også når det er snakk om demokratisk utvikling. Moderne byråkratier og institusjoner er på mange måter bygd opp på upersonlige prinsipper, noe som er med på å gjøre dem sårbare for internt misstyre. Statlige ansatte oppmuntres på flere måter til å jobbe mot sine egne interesser. Dersom det ikke dannes sterke nok institusjonelle insentiver til å gjøre det beste for demokratiet, mener Fukuyama at grupperinger og sterke personligheter med tilgang til statlige apparater vil benytte seg av sitt fortrinn ved å tjene seg selv og sine egne (Fukuyama, 2014: 464). Det er altså flere forhold som kan føre til en slik utvikling, og denne teorien kan være til hjelp også for å forstå demokratisk tilbakegang i Afrika.

2 Afrikanske ledere etter avkolonisering

Slutten på kolonitiden førte til store politiske endringer på kort tid på det afrikanske kontinentet. Noe av det viktigste er utviklingen mot ettparti-stater og sentraliseringen av makt som fant sted i flere afrikanske land. Mange av de nye statslederne etter uavhengighet legitimerte disse utviklingene på bakgrunn av behovet for nasjonalt samhold og nasjonsbygging. Da uavhengigheten ble et faktum, var man etterlatt med samfunn preget av etniske motsetninger, og de nye styresmaktene ville dempe betydningen av disse ved å ta til orde for felleskap og presenterte klare ideologiske mål for den nye staten. Disse tendensene var for mange ikke særlig uventet. Flerpartisystem og pluralisme i samme forstand som i Europa var hverken sett på som et krav eller som naturlig for afrikanske stater å etablere for å kunne ta steg mot demokratisering. Dessuten hadde ikke denne typen styresett noen historiske røtter i Afrika fra før (Thomson, 2016: 111).

Personlig styre er begrepet som ofte er blitt brukt for å forklare afrikanske statslederes forhold til legitimitet og sin egen befolkning. Her regjerer én person, som i realiteten er stilt ovenfor loven. En konsekvens av dette er at mange viktige beslutninger tas på grunnlag av for eksempel en president eller en statsministers interesser, og at folkets stemmer dermed ikke blir hørt. Istedenfor å utøve sin makt gjennom legalt-rasjonelle institusjoner og prosesser, distribuerer statslederne offentlige midler mellom innflytelsesrike støttespillere (Thomson, 2016: 116). Dette kan betegnes som neopatrimonialisme. Demokratisk utvikling i Afrika har siden kolonitiden variert fra land til land. For noen land har demokratiseringsprosessen for det meste hatt fremgang, mens for andre ser man klare tegn til perioder med tilbakegang. Denne oppgaven vil mer spesifikt undersøke fenomenet neopatrimonialisme, og se nærmere på hvor

stor betydning dette har for slik regimeendring og demokratisk tilbakegang på det afrikanske kontinentet.

2.1 Neopatrimonialisme og demokratisk tilbakegang i Afrika

Flere teoretiske tilnærminger har tidligere vært tatt i bruk for å beskrive statslederens makt og ulike regimer på det afrikanske kontinentet. Lenge var den rådende meningen at Max Webers konsepter om tradisjonell og karismatisk makt egnet seg best til dette. Sosiologen Shmuel Eisenstadt var blant de første til å introdusere neopatrimonialisme som begrep, og mente hovedsakelig at det var nyttig for å forklare statlig maktutøvelse i Sør-Amerika, det sørlige Asia og i Midtøsten. I ettertid har det derimot dannet seg ganske stor enighet om at dette er mest relevant i Afrika, en verdensdel som i utgangspunktet ikke fikk særlig mye oppmerksomhet i Eisenstadts antagelser (Bach, 2012: 25) Neopatrimonialisme er sterkt knyttet til personlig styre og regimene som oppsto i afrikanske land etter uavhengighet. Her er statslederens maktfundament bygd på forhandlinger med og utdeling av goder til betydningsfulle aktører, både innenfor staten og i samfunnet forøvrig.

Patrimonialisme og personlig styre har på generelt grunnlag flere autoritære trekk, og er på mange måter svært ineffektivt når det gjelder samfunnets beste. På 80- og 90-tallet så man for alvor en utvikling der flere av lederne som hadde kommet til makten etter kolonitiden måtte gi etter for press fra sine motstandere, mange på bakgrunn av alderdom, men også fordi flere demokratiske institusjoner og prosedyrer fikk større grobunn på kontinentet (Thomson, 2016: 117). Dette er delvis grunnen for at neopatrimonialisme med tiden er blitt mer og mer egnet til å beskrive afrikanske staters virkemåte. For selv om enkelte land etter 1960-årene i perioder har tatt steg mot demokratisering henger mye igjen fra tiden da man i realiteten hadde fullstendig diktatur og personlig styre. Neopatrimonialisme skiller seg fra patrimonialisme, blant annet siden det foregår innenfor og eksisterer parallelt med legalt-rasjonelle politiske institusjoner (Bach, 2012: 28). Det er nettopp dette som er en viktig del av grunnen til at det blir værende og utgjør en stor hindring for demokratiets framgang, og istedenfor resulterer i demokratisk tilbakegang. Skillelinjene mellom maktmisbruk og legitim bruk av makt er med hensikt hvisket ut.

Begrepet neopatrimonialisme kan i seg selv framstå som ganske komplekst. For samtidig som det stammer fra og har enkelte likheter med tradisjonell patrimonialisme, er det også en motsetning til den tankegangen som Weber proklamerte der han ganske bastant skilte mellom legitim og ikke-legitim maktbruk. Neopatrimonialisme oppstår i all hovedsak på bakgrunn av

støtte fra aktører som etableres gjennom uformelle forhandlinger, og har i så måte lite med legitimitet å gjøre. Likevel kan regimer av denne sorten fremtre som noe som er bygget på karisma og tradisjonsrike, politiske eller religiøse verdier (Bach, 2012: 20-21). De aller fleste forskere på området er uansett enig i at neopatrimonialisme på flere områder er av en mer anti-demokratisk karakter. Fenomenet har i tillegg spilt en viktig rolle i det å forhindre en sterkere kapitalistisk påvirkning på det afrikanske kontinentet (Van de Walle, 2012: 111).

Den amerikanske statsviteren Nicolas van de Walle skriver at selv om neopatrimonialisme finnes i flere ulike former i mange land, utgjør det selve grunnlaget for afrikansk politikk. Personlige relasjoner innenfor byråkratiet har i det hele tatt en helt annen betydning for politiske utfall i afrikanske stater enn andre steder i verden. Det handler i all hovedsak om interaksjoner mellom statlige ledere og deres viktigste støttespillere, men slike gjensidige forhold kan også beskrive politikk i Afrika i sin helhet (van de Walle, 1994). Flere forklaringer er blitt forsøkt gitt på hvorfor det er slik. For eksempel har slektskap og lojalitet stor betydning på kontinentet, noe som kan forklare hvorfor ressurssterke mennesker vil benytte seg av sin posisjon til å tjene seg og sine på bekostning av andre grupper. Som en følge av dette er også forestillingen om en nasjon med felles kulturelle verdier og historie svært vanskelig å akseptere for mange mennesker i afrikanske land. Landegrensene som ble etterlatt etter kolonitiden gjorde også lite for å legge grunnlaget for en slik nasjonalfølelse (Moshi og Osman, 2008: 15). Kenya er et godt eksempel på dette, hvor grensene delte områdene til flere etniske grupper og neopatrimonialistisk virksomhet lenge har vært til stede på flere nivåer (Thomson, 2016: 23). Van de Walle går til og med så langt som å fastslå at ingen afrikanske land har fullstendig unngått neopatrimonialisme, i alle fall ikke fra statlig hold (Gyimah-Boadi, 2004: 45).

Fenomenet er altså svært utbredt i Afrika. Men verdensdelen består av 54 stater, noe som gjør det vanskelig å generalisere neopatrimonialismen og dens innvirkning i de landene som har opplevd politisk tilbakegang på kontinentet. Det utøves også i noen tilfeller på svært forskjellige måter fra område til område, og hvor synlig eller avgjørende denne typen statlig aktivitet blir er noe som avhenger av en rekke forhold. En statsleders personlige interesser og behov vil for eksempel spille en stor rolle. Hvordan økonomiske, sosiale og politiske goder er distribuert mellom de ulike aktørene baseres blant annet på grunnlaget for tillitt, påvirkningskraft og anerkjennelse hos forskjellige samfunnsgrupper. Politikken blir i så måte tilpasset de situasjonsbestemte forutsetningene for å kunne opprettholde regimet. Noen vil for eksempel kreve mer enn andre i bytte mot sin støtte til staten. For regimet vil en slik regulert

form for neopatrimonialisme ideelt sett formilte de negative holdningene der det trengs, og heller gi større behov blant befolkningen for samarbeid ved å skape en form for gjensidig avhengighet med staten. (Bach, 2012: 29). På denne måten blir også det som kalles klientelisme i praksis så etablert innenfor i de ulike samfunnarenaene at det er vanskelig å snu denne trenden. Dette begrepet beskriver et forhold mellom to aktører av ulik rang eller status i samfunnet (Thomson, 2016: 119). I verste fall blir resultatet et styresett bestående av dysfunksjonelle politiske institusjoner. Repatrimonialisme er også et begrep som berører dette temaet, og innebærer at innbyggere i et land blir villige til å overse viktige politiske rettigheter for å få tilgang til andre fordeler fra det offentlige. I tillegg oppstår det et forhold mellom staten og innflytelsesrike interessegrupper som ikke er representative for befolkningen i sin helhet (Fukuyama, 2014: 464). Slik opprettholdes institusjoner som i prinsippet ikke fungerer slik de skal, og demokratisering blir enda vanskeligere å oppnå.

Slike former for utbredt klientelisme i seg selv har også vært viktig for å opprettholde maktgrunnlaget for afrikanske stater. Begrepet kan nok sies å være nært beslektet med patrimonialisme. I Afrika omhandler ikke dette kun statlige ledere og deres støttespillere. Hele samfunnet blir i ulik grad knyttet sammen av denne typen forhold, noe som er veldig viktig og på noen måter særegent for afrikanske land. Sett med demokratiske øyne bidrar disse nettverkene med noe positivt i den forstand at de blir en slags kanal for politisk aktivitet og innflytelse i et samfunn der tilgangen til de formelle politiske institusjonene er monopolisert av staten og dens øverste leder. Samtidig er dette systemet, som i sin natur fremstår som urettferdig og uforutsigbart, også et av de viktigste elementene som sørger for at slike ledere beholder sin makt (Thomson, 2016: 119).

2.2 Botswana og Ghana som casevalg

Ut fra teorigrunnlaget har casevalgene for denne kvalitative oppgaven falt på de to landene Botswana og Ghana. Botswana er et av de sørligste landene på kontinentet, og har en befolkning på om lag 2 250 000 mennesker. Store deler av landet består av Kalahariørkenen, noe som er mye av grunnen til at Botswana ved uavhengighet fra Storbritannia i 1966 var et av de fattigste landene i Afrika. På tross av dette og i tillegg til at Botswana er uten kysttilgang, er dette det eneste landet med uavbrutt demokratisk styresett siden kolonitidens slutt (Thomson, 2016: 100). Mye av æren for dette er blitt tilegnet de to første presidentene etter uavhengighet, Seretse Khama og Ketumile Masire (Hyden, 2013: 203). Begge bar preg av vestlig innflytelse, og på mange områder tok de til seg råd fra de tidligere koloniherrne, i

motsetning til andre lands nasjonalistiske ledere som viste et større ønske om å distansere seg fra perioden med utnyttelse og underlegenhet (Hyden, 2013: 73).

Det er altså liten tvil om at befolkningen i Botswana på flere måter har bedre levekår enn mennesker i de fleste andre afrikanske land. Den botswanske staten har derimot også en historikk med å benytte seg av offentlige midler på måter som tjener deres interesser snarere enn sitt eget folk. Selv om landet har opplevd en langvarig og stabil økonomisk vekst, har mange havnet utenfor når det gjelder distribusjonen av offentlige goder. Innslag av korrupsjon og tilkarringsvirksomhet (på engelsk kalt *rent seeking*) er absolutt til stede, også her. (Thomson, 2016: 103). Det som gjør Botswana interessant i vår sammenheng er nettopp graden av denne typen statlig virksomhet, og mer spesifikt hvilken betydning tilstedeværelsen av neopatrimonialisme har hatt for den demokratiske situasjonen i Botswana, sammenlignet med Ghana.

Ghana har på sin side om lag 26 millioner innbyggere, og er blant annet på grunn av dette et ganske annerledes land enn Botswana. Dette må selvfølgelig tas hensyn til i den komparative delen. Det finnes derimot grunnlag for å sammenligne de to, siden også Ghana har opplevd perioder med demokrati og demokratisk utvikling siden uavhengighet ble erklært i 1957. I likhet med Botswana var også Ghana en britisk koloni (Thomson, 2016: 208). Da britene i praksis trakk seg ut av landet i 1957 (Ghana var offisielt sett en del av *The Commonwealth of Nations* frem til 1960) så fremtiden på mange måter ganske lovende ut. Med tanke på tilgang på ressurser var landet verdens største produsent av kakaobønner, man hadde rikelig med forekomster av mineraler, og store mengder tømmer var lett tilgjengelig i de tropiske skogene. Likevel bar også den ghanesiske staten, slik som mange andre afrikanske land, preg av personlig styre fra starten av. President Kwame Nkrumah ledet en nasjonalistisk regjering som ønsket å sentralisere staten, blant annet med nasjonalt samhold og samarbeid som legitimitetsgrunnlag (Thomson, 2016: 203).

Når det gjelder Ghana og demokratisk tilbakegang er det flere perioder i tiden etter avkolonisering som er interessante. Etter flere år med stor grad av politisk ustabilitet ble optimismen angående demokrati og frihet for alvor svekket på begynnelsen av 1980-årene (Thomson, 2016: 203). Jerry Rawlings og hans AFRC (Armed Forces Revolutionary Council) tok makten i landet gjennom et militærkupp, og opprettet et autoritært regime som var preget av korrupsjon i årene som fulgte (Gyimah-Boadi, 2004: 22). Rawlings er selv blitt en svært omdiskutert person, som gjennom sin tid ved makten viste flere ulike politiske sider. På begynnelsen av 90-tallet ble presset fra opposisjonen så sterkt at militærregimet måtte gi etter

for kravene om demokratiske verdier. Rawlings ble likevel gjenvalgt, og var president i landet helt frem til 2000 (Thomson, 2016: 207). Perioden med militaristisk regime gjør at Ghana egner seg bra som casevalg for denne oppgavens hensikt. Det vest-afrikanske landet har delvis i likhet med Botswana opplevd demokrati, men noen forhold gjorde at enkelte utfall for Ghanas del ble svært annerledes. Dette er altså kjernen i vår kvalitative studie. Neste del viser eksempler på hvordan neopatrimonialisme og misstyre kommer til syne i de to landene.

3 Stat og samfunn i Botswana og Ghana

I denne delen av oppgaven gjennomgås forskjeller mellom den botswanske og den ghanesiske statens aktivitet under forskjellige tidsperioder etter landenes uavhengighet, i tillegg til ulikheter i samfunnsutviklingen. For å forsøke å finne svar på vår problemstilling, vil det være nyttig å se nærmere på statens struktur og virkemåte i de to landene. Et spørsmål knyttet til dette er hvordan statens forhold til sin egen befolkning er og har utviklet seg. I tillegg vil bruken av statlige midler og budsjetter kunne antyde hvor sentralt neopatrimonialisme har vært for de to landene. Når det gjelder klientelisme, skiller van de Walle mellom tre typer. Dette er henholdsvis tradisjonell klientelisme, masseklientelisme og elitistisk klientelisme. Forekomsten av sistnevnte kategori vil fungere best for å gi et bilde på hvordan neopatrimonialisme kommer til uttrykk i landenes politiske hverdag (Van de Walle, 2012: 118).

3.1 Forskjeller i offentlig sektor mellom de to landene

Vanskelighetene med å overføre marxistiske begrep og teorier til afrikanske samfunn kom tidlig til syne. De sosiale og økonomiske strukturene blant folk innad i afrikanske land er på flere vis grunnleggende forskjellig fra vestlige land. Ofte har man en gruppe statlige ansatte som kontrollerer produksjonen på markedet, istedenfor å ha eierskap til produksjonsmidlene. Som en konsekvens av dette er politisk makt viktigere enn økonomisk makt. Jo nærmere staten man er, jo større sjanse har man for å få tilgang på slike maktposisjoner. Disse menneskene, som utgjør en veldig liten del av afrikanske samfunn, får for eksempel adgang til økonomiske overskudd fra staten (Thomson, 2016: 93). Klientelisme kan likevel utføres svært forskjellig, basert på hvilken type regime dette blir praktisert innenfor (Van de Walle, 2012: 113).

Et resultat av disse forholdene er uansett at antallet mennesker som utgjør den øverste politiske eliten i afrikanske land ofte er mindre enn hos andre land i verden, siden klientelisme fra statens perspektiv (neopatrimonialisme eller elitistisk klientelisme) blir vanskeligere å

finansiere jo flere aktører som inkluderes i denne indre sirkelen. I tillegg blir også antallet statlige ansatte i det hele tatt mye mindre enn for eksempel i landene som er medlemmer i OECD (Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling). Tidlig på 1990-tallet var kun to prosent av en gjennomsnittlig afrikansk stats sysselsatte offentlig ansatt. For OECD-landene lå dette gjennomsnittet på 7,7 prosent. I Botswana var på denne tiden 5,8 prosent av de sysselsatte offentlig ansatt, noe som er 3,8 prosentpoeng over det som var vanlig for afrikanske land (Van de Walle, 2012: 115). Disse tallene kan indikere at neopatrimonialisme ikke var like sentralt for den botswanske statens politikk som hos mange andre land på kontinentet.

I land der statens klientelisme er begrenset til en mindre politisk elite, vil det også være større sannsynlighet for at regimet er av autoritær karakter. Her vil også neopatrimonialisme fra øverste hold være mer synlig, og slike stater blir lite forenlige med grunnleggende demokratiske prinsipper som sivil deltagelse og fri politisk konkurranse (Van de Walle, 2012: 116). Det kan derfor være nyttig å sammenligne størrelsen på offentlig sektor i de to landene. Ifølge ILO (Den internasjonale arbeidsorganisasjonen) var 19.5 prosent av befolkningen som var i jobb i Botswana offentlig ansatt i 2014. For Ghanas del var denne prosentandelen i 2013 nede på 11 prosent (ILO, 2018).

3.2 Statens interesser og bruken av offentlige midler

Også i Botswana finnes det derimot eksempler der staten, eller det byråkratiske borgerskapet, har brukt offentlige midler på måter som har vært lite i samsvar med folkets interesser. Arbeiderorganisasjoner ble for eksempel holdt under sterk kontroll for å gjøre det lettere for transnasjonale selskaper som ønsket å bedrive gruvevirksomhet i landet. Slik ble økt kapital prioritert på bekostning av landets egne arbeidere. I tillegg ble hele 10 prosent av Botswanas statsbudsjett i 1992-1993 brukt på å styrke militæret, selv om man på den tiden opplevde svært få trusler fra andre land etter at apartheid-styret hos nabolandet Sør-Afrika ble avviklet. Menneskene på toppen har hatt en tendens til å tenke mer på hva denne typen investeringer vil gjøre for dem selv på kort sikt, enn på hva det vil bety å vie flere midler til blant annet utviklingsprosjekter i det botswanske samfunnet. I Botswana delte også 40 prosent av befolkningen kun 10 prosent av landets rikdom, ifølge en undersøkelse utført i 1993. Samtidig satt en mindre andel på 20 prosent av folket på hele 61,5 prosent av disse verdiene (Thomson, 2016: 103). Statlig misbruk av offentlige midler (i henhold til et demokratisk synspunkt) og neopatrimonialisme har nok absolutt vært til stede etter kolonitiden. Men selv om tilstandene er ganske lang unna å være perfekte i Botswana, er det vanskelig å argumentere mot påstander

om at situasjonen likevel har sett ganske mye bedre ut enn det den har i andre land på kontinentet.

Utsiktene for demokratisering i Ghana så på mange måter ganske lys ut frem til 1980-tallet kom, og Jerry Rawlings overtok makten i landet. Før militærkuppet fungerte de politiske institusjonene til en viss grad, og Ghana kunne ses på som en form for hybridregime. Likevel falt det sammen i løpet av kort tid (Diamond, 2008: 43). Det er derimot delte meninger om hvorvidt overgangen til Rawlings militaristiske styre faktisk var nødvendig for Ghanas fremtid. Selv hevdet han å være svært opptatt av å bekjempe korrupsjonen som fantes under de foregående regimene (Hutchful, 1997: 253). Også Ghana har hatt en historie med å vie mye politisk oppmerksomhet og statlige midler til sitt militære, men av en annen grad og med andre formål enn Botswana. I startfasen av 80-årene og Rawlings tid som landets øverste leder ble flere reformer gjennomført innenfor forsvarssektoren (Hutchful, 1997: 256). Kanskje kunne noe av tiden og midlene som ble brukt på disse reformene blitt brukt på andre viktige områder i samfunnet. Rundt denne tiden ser man også et tydelig skifte når det gjelder tilstanden for demokrati i landet. Ifølge nettstedet *Our World in Data* gikk dette kraftig tilbake fra 1981, før situasjonen bedret seg igjen på starten av 1990-tallet (Our World in Data, 2015).

Enkelte har hevdet at denne tilbakegangen var umulig å unngå dersom Ghana skulle være i stand til å utvikle seg videre, hovedsakelig med tanke på landets økonomi. Uavhengig av om dette stemmer eller ikke er det liten tvil om at dette var et militaristisk regime, og at landets delvis etablerte demokratiske institusjoner ble ført tilbake som en konsekvens av disse endringene. Folket i Ghana fikk ikke på noe som helst vis innsyn i militærstatens virksomhet, og mulighetene for politisk deltagelse gjennom for eksempel frie valg var ikke til stede. Selv om det formelt sett var det nasjonale sikkerhetsrådet som hadde makten, ble i realiteten alle de viktigste avgjørelsene fattet av Rawlings og en håndfull andre personer øverst i det militære styret. Spesielt mellom årene 1981 til 1987 hvilte selve maktfundamentet for regimet på forhandlinger gjennom disse menneskenes personlige og uformelle kanaler. Slik ble altså statlige ressurser brukt for å opprettholde Rawlings militærstat helt til dette ikke lenger var mulig. (Hutchful, 1997: 259).

Både i Botswana og Ghana har dermed korrupsjon av denne typen funnet sted. Den store forskjellen er Ghanas demokratiske svikt på 1980-tallet. Flere regimeendringer og sterk politisk spenning gjorde at man ikke fikk det samme forholdet til og de samme prosedyrene

rundt demokratiske prinsipper som man fikk i Botswana. I begge tilfeller har det vist seg å være vanskelig eller unaturlig for folket å gripe inn for å sette en stopper for slike forhold. Under Rawlings fikk man for alvor se en sterk autoritær stat som ofte benyttet seg av tvang eller belønninger til mektige individer eller grupper for å sikre sin posisjon. Ved siden av dette kunne menneskene ellers i samfunnet gå egne veier for å nå sine mål, som ofte var uoverensstemmende med det militærstaten ønsket å oppnå. (Pinkney, 1997: 67). Dette var kanskje en del av grunnen til at den demokratiske utviklingen stagnerte. Mangelen på kontroll over myndighetene fra folkets side gjorde at det ble for lett for de styrende å sette sine egne interesser først.

Det samme kan man derimot ikke si for Botswana sin del. Sammenlignet med Ghana og andre afrikanske land har forholdet mellom den botswanske sentralmakten og befolkningen generelt vært mer forenlig med utviklingen av fungerende demokratiske institusjoner. Khama og Masire hadde andre intensjoner og en annen fremgangsmåte for å løse de kommende politiske problemene enn for eksempel Nkrumah hadde i Ghana. De politiske institusjonene som man satt igjen med i Botswana etter kolonistytret har i langt større grad enn i andre afrikanske land utviklet seg til å bli enda mer demokratiske (Robinson, 2009: 4). Disse forskjellene viser at hvordan afrikanske statsledere brukte statsapparatet som de overtok kan ha hatt stor betydning for graden av neopatrimonialisme og klientelisme generelt i hvert enkelt land i ettertid.

En kan sammenligne de to landene for å få et klarere bilde på hvor neopatrimonialistisk staten og den politiske eliten fremstår ved å bruke tall fra Verdensbanken sitt prosjekt kalt *Worldwide Governance Indicators* fra 2009 som omhandler regimer og styresett i flere forskjellige land. Enkelte av kriteriene som fremheves i disse undersøkelsene kan antyde hvor noen av hovedforskjellene mellom den ghanesiske og den botswanske statens praksiser finnes. Her rangeres de ulike regimene på en rekke politiske egenskaper. Tallet -2,5 er det negative ytterpunktet, mens +2,5 betyr at situasjonen for et bestemt kriterium er svært bra i det landet det gjelder. Tabellen nedenfor viser at ut fra denne statistikken er Botswana på noen områder på nivå med vestlige og europeiske land, som jevnt over ligger høyere enn land i Afrika (Robinson, 2009: 6).

Tabell 1: Estimerer på statlig styring hentet fra Verdensbanken (Worldwide Governance Indicators, 2009)

	Politisk stabilitet	Effektivitet i staten	Regulatoriske rammer for staten	Rettsikkerhet	Kontroll på korrupsjon
Botswana	0,84	0,70	0,48	0,67	0,90
Ghana	0,22	-0,14	0,0	-0,08	-0,17

De mest relevante kriteriene i denne omgang er nok hvilke regulatoriske rammer staten opererer innenfor, rettsikkerhet og i hvilken grad korrupsjon er kontrollerbart. Disse kan nok på flere vis antyde omfanget av neopatrimonialisme i et land, siden de gir et inntrykk av hvilke politiske forhold statlige ledere opererer og tidligere har operert innenfor.

Neopatrimonialisme vil på bakgrunn av dette ha større forutsetninger for å eksistere i Ghana enn i Botswana, noe som igjen øker mulighetene for demokratisk tilbakegang hos førstnevnte. Neopatrimonialistisk styre kjennetegnes på mange måter av mangelen på disse egenskapene. Ledere stilles i mange sammenhenger over loven og er ikke satt under noen særlig form for oppsyn eller kontroll fra de som regjeres over. Likevel består den ghanesiske staten av flere moderne institusjoner og mekanismer, noe som også er essensielt for at en neopatrimonialistisk stat skal kunne overleve ved hjelp av ganske omfattende distribusjon av ressurser (Van de Walle, 2012: 112).

3.3 Politisk stabilitet

En annen viktig forskjell mellom de to landene angår politisk stabilitet. I Botswana har fremdeles ingen andre partier enn BDP (Botswana Democratic Party) sittet ved makten. Botswanske ledere har gjennom tiårene etter uavhengighet utviklet et mer forpliktende forhold til det å opprettholde de demokratiske institusjonenes funksjoner (Gyimah-Boadi, 2004: 177). For Ghanas del har ulike regimer byttet på å lede landet under denne samme perioden. President Nkrumah og hans nasjonalistiske styre ble avsatt da Rawlings, som over mange år styrte landet på flere forskjellige vis, tok over (Thomson, 2016: 203). De samme stabile forholdene kan dermed ikke sies å ha vært til stede i ghanesisk politikk, noe som kan ha bidratt til at det ble lettere for staten å drive med neopatrimonialisme og andre former for korrupsjon. Generelt sett har nok demokratiske verdier stått sterkere i Botswana, mye på grunn av dette. Den politiske eliten i Ghana sitt forhold til den ghanesiske grunnloven er også

et eksempel her. Forsøkene på å etablere en demokratisk konstitusjon mislyktes, blant annet mellom 1969 og 1972. Den ble ganske enkelt ignorert og sett på som lite viktig av styresmaktene. Dersom den i det hele tatt ble brukt til noe, var det mer et politisk instrument som kunne se lovende ut på utsiden, mens innsiden av staten fortsatte med å være preget av misstyre (Hyden, 2013: 108). Dette viser i tillegg hvordan en demokratisk grunnlov kan eksistere ved siden av en neopatrimonialistisk stat.

Dette med politisk stabilitet er derimot noe todelt, siden også land med omfattende klientelisme og store personlige nettverk i samfunnet kan oppnå en form for stabilitet (Van de Walle, 2012: 112). Ifølge tabell 1 er Ghana på den positive siden av skalaen når det gjelder nettopp dette. Det kan delvis være fordi mange ghaneseres tilknytning til staten gjennom årene har vært ganske svak. Mindre samfunn og etniske grupper innad i landet blir ofte oppfattet som noe som står en nærmere og er viktigere enn selve staten (Pinkney, 1997: 77). Slik har statsledere i Ghana periodevis nesten kun vært avhengig av nok ressurser og profitt for å opprettholde sitt regime. Repatrimonialisme kan nok også nevnes her. Når slike styresett beholder makten over lenger tid er det både en forutsetning for og et resultat av at dysfunksjonelle politiske institusjoner fortsetter med å fungere som de gjør. De omfattende klientelistiske lenkene går dypt ned i samfunnet og blir en del av den politiske kulturen (Thomson, 2016: 120). Slike tilstander kan nok kun forandres over tid, og for Ghanas del var kanskje 1980-tallet og Rawlings sin første periode som landets øverste leder en tid hvor man ga opp denne stabiliteten for å kunne oppnå demokratisk fremgang på 1990-tallet.

4 Er neopatrimonialisme forklaringen?

For å finne ut om neopatrimonialisme kan forklare hvorfor Ghana i større grad enn Botswana har opplevd perioder med demokratisk tilbakegang, kan vi blant annet sette de tre elementene som ble diskutert i forrige del opp mot hverandre. Viktigst blir det å se på forskjeller i de periodene det gjelder, men dersom neopatrimonialisme og klientelisme er omfattende i et land er dette på mange måter et resultat av etablerte og underliggende strukturer i staten og i samfunnet ellers (Van de Walle, 2012: 113). Derfor vil også perioder uten særlig tilbakegang også være av interesse.

4.1 Landenes lederskap og den politiske eliten

Neopatrimonialisme har i all hovedsak med den øverste lederen å gjøre. Derfor vil det være nyttig å sammenligne enkelte statsledere som de to landene har hatt siden kolonimakten trakk seg ut. Den politiske situasjonen som formet seg ved uavhengighet i Ghana ble på mange

måter grunnleggende annerledes enn i Botswana, og ga et ganske annet utgangspunkt for årene framover. I Ghana ble staten sentralisert under Nkrumah, og det meste som foregikk på de høyere nivå i ghanesisk politikk dreide seg om han. Deretter opplevde landet flere militære statskupp og noen år med sivilt styre. Den ensformige og svake økonomiske situasjonen i landet sammen med de ufullstendige politiske institusjonene overlevde likevel inn i Rawlings tid som landets øverste leder (Thomson, 2016: 203).

Botswanas utvikling ble ikke det samme. Seretse Khama ønsket også å samle folket, men hadde et annet politisk syn og en annen inngangsmåte til hvordan han skulle lede landet da kolonitiden var over. Festus Mogae, som også var president i Botswana fra 1998 til 2008, beskrev Khama som en som sto ved sine politiske prinsipper. Han var blant annet opptatt av ytringsfrihet, selv om han enkelt kunne vært en diktator på bakgrunn av all respekten han hadde blant den botswanske befolkningen (Nyamnjoh, 2015: 32). Dette kan ha bidratt til at neopatrimonialisme og andre former for misstyre ble av lavere omfang gjennom resten av århundret i Botswana enn i Ghana.

Khama var derimot også opptatt av å sentralisere staten, men ikke hovedsakelig fordi han ønsket å gjøre det lettere for seg selv å distribuere statlige ressurser i bytte mot støtte. Det britiske kolonistyre i Botswana hadde under årene i forkant delegert noe av makten til å ta beslutninger til noen få rike mennesker som sto kolonistaten nær. Khama ville først og fremst frata disse personene denne makten for å unngå denne typen korrupsjon (Ghebremusse, 2018: 927). Istedenfor å samarbeide med dem, måtte han finne andre måter å innfri noen av deres ønsker på uten å gi dem beslutningsmakt. På denne måten unngikk man store deler av neopatrimonialismen som ble så sentral i Ghana og i Afrika ellers.

Det Khama gjorde i Botswana var nok hverken målet eller særlig lett å gjennomføre for Rawlings, som først og fremst var opptatt av at Ghanas økonomi skulle bli bedre. Produksjonen av kakao var statens viktigste ressurs, og bøndene som sto for denne produksjonen ble betalt mindre enn det prisen var på det internasjonale markedet. Slik finansierte i praksis menneskene på bunnen av samfunnet den elitistiske klientelismen som foregikk på toppen hos Rawlings og den politiske eliten i den ghanesiske staten (Thomson, 2016: 204). Selv om det ble gjort flere forsøk på å reise landets økonomi, ble vondt verre i løpet av de første årene av 80-tallet. Sammen med økonomien forsvant også utsiktene for frihet og demokrati, og menneskene på toppen fikk enda færre insentiver til å handle slik som befolkningen ønsket (Thomson, 2016: 205). Det er altså en tydelig forskjell mellom de to landenes ledere og hvordan staten har søkt å oppnå sine politiske mål. Grunnlaget for

neopatrimonialisme, og dermed også demokratisk tilbakegang, kan sies å ha vært større for Ghana dersom man tar dette til grunn.

4.2 Kontinuitet mot avbrudd

Den politiske arven etter Seretse Khama ga altså Botswana gode forutsetninger for å opprettholde sitt demokratiske styresett. I ettertid har alle valgene i landet blitt vunnet av BDP. Botswanas historie er også i all hovedsak uten statskupp, borgerkrig og etnisk splittelse eller store konflikter av denne sorten. Man har heller ikke opplevd samme grad av korrupsjon som enkelte av sine naboland (Robinson, 2009: 1). Ghana har på sin side vært gjennom flere regimeskifter etter 1960, og da Rawlings omsider oppnådde en form for politisk stabilitet i landet, var det av en helt annen art enn i Botswana. Ordene som Rawlings og hans støttespillere brukte skilte seg derimot ikke altfor mye fra det de botswanske lederne sto for. Mye av motivasjonen for militærkuppet og de påfølgende reformene i Ghana på 80-tallet ble legitimert på grunnlag som å bekjempe korrupsjon. Spesielt var de opptatt av at militæret ikke skulle brukes som et redskap for å undertrykke folket (Hutchful, 1997: 253). Forholdene rundt og den politiske agendaen til militærregimet var altså litt mer nyansert enn det man kan få inntrykk av.

Ut fra dette kan man kanskje si at den demokratiske tilbakegangen i Ghana ikke ble forårsaket av en tyrann eller en såkalt 'big man' som med hele sin vilje gikk inn for å gjøre staten mer autoritær. De politiske institusjonene og de etablerte strukturene innad i staten gjorde det kanskje for lett for Rawlings å benytte seg av de omfattende klientelistiske nettverkene som allerede eksisterte. Det at Ghana til sammen gikk gjennom fire perioder med republikk og tre perioder med ulike militærregimer på kun 40 år kan være noe av grunnen til at demokratiske verdier ikke fikk samme oppslutning blant den politiske eliten som i Botswana (Pinkney, 1997: 5). Dette, samtidig som at den økonomiske nedgangen forverret situasjonen ytterligere, gjorde at den ghanesiske staten fikk enda flere autoritære trekk i løpet av Rawlings første tiår som statsoverhode.

Ghanas utvikling rundt denne tiden er også interessant dersom man forsøker å dra paralleller til Fukuyamas teori. Politisk tilbakegang sies her å på mange vis være et stadium innenfor politisk utvikling. Med tanke på tilstandene som oppsto i Ghana etter perioden med demokratisk tilbakegang, på sent 80- og tidlig 90-tall, som bar med seg ny økonomisk vekst og et voksende krav blant befolkningen om frihet og demokrati, kan man kanskje si at dette til en viss grad stemmer overens. Det gamle systemet ble brutt ned for å gi plass til et nytt. Slike

overganger kan derimot være både kaotisk og voldelig, og det er heller ingen garanti for at de politiske institusjonene vil forme seg slik som ønsket (Fukuyama, 2014: 462). For Ghanas del kan det likevel virke som om man på mange måter kom ‘styrket’ ut av disse endringene (Thomson, 2016: 207). Det kan altså se ut som om både inngangen til og utgangen fra denne perioden med politisk tilbakegang på enkelte områder gjenspeiler Fukuyamas teori. Med Rawlings som øverste leder og president fikk man også gjennom en lengre periode mellom 1981 til 2000 en politisk kontinuitet som i alle fall minnet litt mer om det man klarte å oppnå i Botswana. Samtidig må det likevel nevnes at selv om Ghana i ettertid ble mer demokratisk enn noen gang tidligere, har staten også siden vært noe preget av klientelisme og korrupsjon (Thomson, 2016: 208).

4.3 Andre årsaker til demokratisk tilbakegang

Dersom man ønsker seg et helhetlig bilde på demokratisk tilbakegang i land på det afrikanske kontinentet, må også andre forhold enn neopatrimonialisme tas i betraktning. Et viktig spørsmål er hva som gjorde de politiske institusjonene og de kontrollerende rammene for ledere som Rawlings så svake i utgangspunktet. Arven etter kolonitiden var utvilsomt noe som på mange vis ga dårlige forutsetninger for utviklingen i mange afrikanske land. Både Botswana og Ghana ble etterlatt med sårbare økonomier, og selv om Ghana hadde god tilgang på ressurser var det vanskelig å få stor fortjeneste fra det utnyttende og i mange tilfeller urettferdige internasjonale markedet (Thomson, 2016: 203). I tillegg til det økonomiske aspektet opphørte ikke de autoritære institusjonene som noen steder ble etterlatt å eksistere selv om kolonitiden var over. Menneskene som hadde mottatt goder fra kolonistaten fikk ved flere anledninger enda mer makt, og de allerede etablerte klient-nettverkene i for eksempel Ghana fortsatte å sette sitt preg på politikken (Bates, 2008: 47, Thomson, 2016: 203). Botswana skiller seg ut her, siden Khama og Masire i første rekke klarte å unngå at slike forhold fikk for stor plass i de statlige institusjonene.

Samtidig er kontinentet Afrika kjennetegnet av et stort mangfold av etnisiteter og ulike grupperinger, noe som kolonimaktene ofte ikke tok hensyn til. Grunnlaget for framtidige konflikter var derfor til stede da man blant annet ble etterlatt med kunstige landegrenser som var konstruert av koloniherrne (Hyden, 2013: 187). Selv om disse problemene kanskje er mest relevant med tanke på demokratisering, har det nok også en betydning for demokratisk tilbakegang. I Ghana alene finnes blant annet fem store etniske grupper, noe som også kan bidra til at landet opplevde politisk uro og ustabilitet etter uavhengighet (Thomson, 2016: 208). Dette grunnlaget fantes ikke i like stor grad i Botswana, som er et av få land i Afrika

med noe som virkelig kan ligne på en nasjonalstat. For eksempel snakker om lag 80-90 prosent av menneskene i landet samme språk (Gyimah-Boadi, 2004: 162).

5 Konklusjon

Neopatrimonialisme har etter mye å dømme stor betydning for om land vil oppleve enten større eller mindre grad av demokratisk tilbakegang. Spesielt viktig har det nok vært for afrikanske land, ettersom personlig styre og ‘‘big man rule’’ ble så vanlig på kontinentet etter avkoloniseringen (Hyden, 2013: 97). Forskjellene mellom Botswana og Ghana hva angår statlig lederskap og politisk stabilitet viser hvor avgjørende den øverste politiske eliten kan være for å skape autoritær eller demokratisk utvikling i et land. Samtidig er flere andre forhold essensielle for at staten i det hele tatt får grunnlag for å utvikle tendenser til neopatrimonialisme.

I Ghana har dette vært en stor del av den politiske kulturen helt fra uavhengighet. Hvorfor man da opplevde særlig demokratisk tilbakegang på 1980-tallet kan kanskje forklares med at den dårlige økonomiske situasjonen i landet og Rawlings politikk økte omfanget av neopatrimonialisme innad i staten. Dermed opplevde man at de politiske institusjonene ble ført tilbake, og demokratiet og dets viktigste verdier ble svekket og i større grad enn før oversett av den politiske eliten. I Botswana hadde derimot lederskikkelser som Khama og Masire klarere demokratiske visjoner, og et helt annet utgangspunkt for å oppnå stabilitet i landet. Dette er altså store forskjeller som kan antyde at større grad av neopatrimonialisme var grunnen til at Ghana, og ikke Botswana, opplevde demokratisk tilbakegang. Andre grunner må derimot også tas med som mulige forklaringer, men de fleste av disse angår også den statlige styringen i landene og er på ett eller annet vis knyttet til den neopatrimonialistiske staten.

Sammendrag av oppgaven

Neopatrimonialisme er at politisk makt sentreres hos ett individ som har kontroll over staten og dens affærer, og at dette praktiseres ved siden av eller gjennom legalt-rasjonelle politiske institusjoner (Thomson, 2016: 127). Dette fenomenet er på mange måter spesielt interessant for afrikanske land, på grunn av utviklingen mot ettparti-stater og personlig styre etter kolonitiden. Det kan også forklare noe av grunnen til at mange afrikanske land opplevde politisk tilbakegang etter å ha tatt steg mot demokratisering. For Ghana var dette blant annet tilfellet på starten av 1980-tallet, da Jerry Rawlings kom til makten. Men grunnlaget for slike bånd blant landets politiske elite ble allerede lagt da Kwame Nkrumah ble president like etter avkolonisering. I Botswana skjedde en helt annen utvikling, mye takket være de demokratiske visjonene til Seretse Khama. Han jobbet aktivt for å unngå at neopatrimonialisme fikk for stor plass innad i staten. Botswanas lederskap har også sørget for at landet har opplevd større grad av politisk stabilitet enn for eksempel Ghana, der man opplevde flere regimeskifter etter uavhengighet.

Litteraturliste

- Bach, Daniel C. (2012). Patrimonialism and Neopatrimonialism: Comparative Receptions and transcriptions. I Bach, Daniel C. og Gazibo, Mamoudou (Red.). *Neopatrimonialism in Africa and Beyond*. (1.utg, s. 25-45). Abingdon: Routledge.
- Bates, Robert H. (2008). *When Things Fell Apart: State Failure in Late-Century Africa* (1.utg.). New York: Cambridge University Press.
- Crepaz, Markus M.L. (2008). Reflections on a Recipe for Democracy in Africa. I Moshi, Lioba og Osman, Abdulahi A. (Red.). *Democracy and Culture: An African Perspective* (1.utg, s. 7-26). London: Adonis & Abbey Publishers Ltd.
- Diamond, Larry. (2008). *The Spirit of Democracy: The Struggle to Build Free Societies Throughout the World*. New York: Macmillan Publishers.
- Fukuyama, Francis. (2014). *Political Order and Political Decay* (1.utg.). New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Ghebremusse, Sara. (2018). Good Governance and Development in Botswana – The Democracy Conundrum. *Law and Development Review*. 11(2), s. 913-938.
<https://doi.org/10.1515/ldr-2018-0041>
- Gyimah-Boadi, Emmanuel. (2004). Africa: The Quality of Political Reform. I Gyimah-Boadi, Emmanuel. (Red.). *Democratic Reform in Africa: The Quality of Progress*. (1.utg, s. 5-27). Colorado: Lynne Rienner Publishers, Inc.
- Hutchful, Ebbe. (1997). Military Policy and Reform in Ghana. *The Journal of Modern African Studies*. 35(2), s. 251-278. Hentet fra
https://www.jstor.org/stable/161681?seq=2#metadata_info_tab_contents
- Hyden, Goran. (2013). *African Politics in Comparative Perspective* (2. utg.). New York: Cambridge University Press.
- ILO. (2019, 2. mai). Key Indicators of the Labour Market. Hentet fra
https://www.ilo.org/ilostat/faces/wcnav_defaultSelection;ILOSTATCOOKIE=sSu3Vyki7YIHvDie_2boTgCfpkTmZJmhc-32j5GqFOtxhdd7DXpc!-1292775148?_afLoop=383632835038355&_afWindowMode=0&_afWindowId=null#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D383632835038355%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D4f8v7rm2x_4
- Molutsi, Patrick. (2004). Botswana: The Path to Democracy and Development. I Gyimah-Boadi, Emmanuel. (Red.). *Democratic Reform in Africa: The Quality of Progress*. (1.utg, s. 159-181). Colorado: Lynne Rienner Publishers, Inc.

- Nyamnjoh, Francis B. (2015). *Modernising Traditions and Traditionalising Modernity in Africa: Chieftaincy and Democracy in Cameroon and Botswana*. Hentet fra <http://web.a.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=0&sid=c8034094-ecb6-4237-b911-5b4f84e255a6%40sdc-v-sessmgr03&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=nlebk&AN=1088015>
- Our World in Data. (2019, 27. april). World Maps and Political Regimes Over 200 Years. Hentet fra: <https://ourworldindata.org/democracy>
- Pinkney, Robert. (1997). *Democracy and Dictatorship in Ghana and Tanzania* (1. utg.). London: Macmillan Press LTD.
- Robinson, James A. (2009). Botswana as a role model for country success, *WIDER Research Paper*, 2009/40, ISBN 978-92-9230-211-5, The United Nations University World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER), Helsinki.
- Thomson, Alex. (2016). *An Introduction to African Politics* (4. utg.). New York: Routledge.
- Van de Walle, Nicolas. (2004). Economic Reform: Patterns and Constraints. I Gyimah-Boadi, Emmanuel. (Red.). *Democratic Reform in Africa: The Quality of Progress*. (1.utg, s. 29-63). Colorado: Lynne Rienner Publishers, Inc.
- Van de Walle, Nicolas. (2012). The Path from Neopatrimonialism: Democracy and Clientelism in Africa Today. I Bach, Daniel C. og Gazibo, Mamoudou (Red.). *Neopatrimonialism in Africa and Beyond*. (1.utg, s. 111-123). Abingdon: Routledge.